

Паэтыка ранніх апавяданняў В. Карамазава

Т.А. АЛЯШКЕВІЧ

У артыкуле даследуюцца асноўныя рысы, характэрныя раньняму перыяду творчасці В. Карамазава. Творчасць пісьменніка разглядаецца на матэрыяле апавяданняў са зборніка «Падранак» у рэчышчы жанравай праблематыкі, якая напрамую звязана з інтэрпрэтацыяй тэксту, з асаблівым поглядам творцы на свет і чалавека. Жанрава-стылявыя асаблівасці тэкстаў падрыхтоўваюць чытача да ўспрымання іх зместу, разумення аксіялагічнага аспекту мастацкіх твораў пісьменніка, ролі мастацкіх дэталей у створаным аповедзе, сюжэтай будовы, пазіцыі героя.

Ключавыя словы: апавяданне, аўтабіяграфізм, Карамазаў, герой-апавядальнік, мастацкая дэталі.

The article examines the main features that characterize the early period of V. Karamazov's work. The writer's work is examined on the basis of the stories in the collection «Podranak» in a number of genre problems directly related to the interpretation of the text, with the creator's special view of the world and man. The genre and stylistic features of the text prepare the reader to perceive their content, to understand the axiological aspect of the writer's works of art, the role of artistic details in the created narrative, the structure of the plot, and the position of the hero.

Keywords: story, autobiography, Karamazov, hero-narrator, artistic detail.

Уводзіны. Творчасць В. Карамазава 60–70-х гг. 20 ст. прынята вызначаць як ранні перыяд яго творчасці, які прадстаўлены малой прозай (зборнікі «Падранак» (Мінск, 1968), «Па талым снезе» (Мінск, 1973), «Спіраль» (Мінск, 1974), «Вясёлка сярод зімы» (Мінск, 1978). Даследаванне твораў разглядаемага перыяду ўяўляецца заканамерным пры характарыстыцы творчага шляху пісьменніка. У гэты час закладваліся асновы паэтыкі мастацкага свету аўтара, фарміравалася кола вядучых тэм і матываў, якія атрымаюць развіццё ў пазнейшых творах.

Актуальнасць працы абумоўлена, галоўным чынам, недастатковай вывучанасцю творчай спадчыны пісьменніка. Прадстаўлены асобныя артыкулы, найперш прысвечаныя аналізу раманаў і апавесцей В. Карамазава – «Пушча», «Бежанцы». Разглядаецца творчасць В. Карамазава акрэсленых жанраў і ў кантэксце творчасці іншых пісьменнікаў – В. Казько, А. Жука, І. Пташнікава, А. Кудраўца [1], ва ўзаемадачынненні да вострых праблем сучаснасці, найперш экалагічнай праблематыкі, стасункаў чалавека і прыроды [2]. Калі гаварыць пра апавяданні, то найбольшую цікавасць выклікаюць яго хрэстаматыйныя творы, напрыклад, «Дзяльба кабанчыка». Адной з прычын нашай зацікаўленасці творами пісьменніка з'яўляецца і яго ўвага да псіхалогіі чалавека, які не губляе духоўных арыенціраў, адстойвае перад светам і сабой самыя высокія ідэалы.

Мэта дадзенай працы – выявіць і апісаць асноўныя рысы, характэрныя творчасці В. Карамазава акрэсленага перыяду. Заканамерным бачыцца таксама і вырашэнне пытання аб адзінстве яго апавядальнай манеры, што будзе прасочвацца ў пазнейшых яго раманах, апавесцях, навелах, апавяданнях, публіцыстыцы. Пастаўленая мэта можа быць дасягнута праз аналіз паэтыкі мастацкіх тэкстаў, найперш праз выяўленне асаблівасцей іх жанравага афармлення.

Матэрыялам дадзенага артыкула паслужыў зборнік «Падранак» (1968 г.), у якім выразна і паслядоўна прасочваецца апавядальна-эсэістычны пачатак, што захавецца на працягу ўсяго творчага шляху пісьменніка. У зборніку «Падранак» уключаны самыя першыя апавяданні пісьменніка («Нязгаснае», «Каштаны», «Апошні брыз», «Жыве легенда», «Падранак» і іншыя) і невялікі лірычны дзённік «Ліменскі сшытак». Сюжэтаўтваральную ролю ў гэтых апавяданнях

адыгрывае малая радзіма пісьменніка – Чэрыкаў і вёска Лімень, што дазваляе разглядаць іх як праяўленне літаратурнага архетыпу малой радзімы. Пра гэта сведчаць як назвы твораў («Ліменскі сшытак»), так і арганізацыя прасторы твораў (лес, Сож, Рэкта, пушча), і асобныя мастацкія дэталі, а таксама так званыя «нястатусныя» героі – леснікі, рыбакі, працоўныя, самыя простыя людзі, якія часам аказваюцца ў няпростых жыццёвых абставінах.

Асноўная частка. Істотным параметрам паэтыкі мастацкага тэксту з’яўляецца яго жанравая аформленасць. З пункту гледжання М.М. Бахціна, жанр як «устойлівы тып выказвання» характарызуецца трыма непарыўна звязанымі адзін з адным складнікамі: «тэматычным зместам», «стылем» і «кампазіцыйнай пабудовай» [3, с. 428].

Апавяданні В. Карамазава разнастайныя па тэматыцы і праблематыцы, нясуць пэўную сістэму каштоўнасцей і разлічаны на актыўны дыялог з чытачом. І менавіта паэтыка тэксту дазваляе чытачу глыбей зразумець мастацкі твор.

Жанрава-стылявыя асаблівасці тэксту падрыхтоўваюць чытача да ўспрымання зместу, заключанага ў ім, а «змест літаратурна-мастацкага твора, асаблівасці яго сюжэту, індывідуальнага стылю аўтара шмат у чым вызначаюць выбар маўленчых жанраў і іх камбінаторыку ва ўмовах літаратурна-мастацкай кампазіцыі» [3, с. 87].

Звернемся да апавядання «Нязгаснае», якім распачынаецца першая кніга пісьменніка. В. Карамазаў скарыстаў у ім даволі цікавы прыём рамачнага аповеду, што бярэ пачатак яшчэ ў творах літаратуры 19 ст. (напрыклад, «Тарас на Парнасе»), які актыўна замацаваўся надалей у літаратуры. Твор пачынаецца ад імя апавядальніка (аўтара) і ён жа яго завяршае. Аднак у медыяльнай частцы аўтар-апавядальнік прысутнічае ў ролі аднаго з герояў, на якога апавядальнік (дарослы аўтар) глядзіць як бы збоку: «*Мы садзімся за стол*» [4, с. 7]; «*У маіх расчуленых вачах плямка расце, распаўзаецца пад пругкім няўрымслівым смычком і растварае ў сваёй паводцы струны*» [4, с. 5]. Апавяданне вядзецца ад імя аўтара-апавядальніка, удзельніка апісваемых падзей, і прадстаўлена рэтраспектыўна – гэта настальгічны экскурс у далёкае дзяцінства. У аўтарскім апаведзе дамінуе інфарматыўны моўны жанр у двух яго разнавіднасцях: маўленчы жанр апавядання (паведамлення) і апісанні. Ужо ў пачатку апавядання вызначаецца яго сэнсавая дамінанта, якая адсылае чытача да загалоўка і ўяўляе сабой паведамленне: «*Каторы раз, цяпер у адных толькі думках, з далёкай стараны вяртаюся ў родную бацькаву хату*» [4, с. 5]. І тут жа падаюцца дэталі хаты, што даюць магчымасць уявіць яе больш канкрэтна і ўяўна, а таксама згадваюцца бацька і маці героя. «*І бачу – бацьку... Пасярэдзіне хаты, шырока паставіўшы ногі, у даўно знаёмай мне паласатай камізэльцы і коратка абрэзанных валёнках, пад капою сонечнай, як сакавіцкі снег за вокнамі, сівізны, хударлявы, ён трымае на запалых грудзях трафейную скрыпку <... > Раптам скрыпка замаўкае. Бацька апускае на вочы белыя веі, нейкае імгненне стаіць нерухома. Глыбока ўздыхнуўшы расплюшчвае вочы. Яны шчасліва смяюцца мне і ў кутках іх бачу сонечныя кропелькі. Чыстыя, нібы слёзы Сольвейг*» [4, с. 5]. Герой-апавядальнік, за якім непасрэдна бачыцца постаць самога аўтара, не столькі імкнецца да дакладнасці ў адлюстраванні, што характэрна для аўтабіяграфічнай прозы ў цэлым, колькі імкнецца да ацэнкі падзей і выражэння ўласных эмоцый. Знешняе апісанне родных яму людзей ёсць апісанне іх унутранага свету – светлага, шчаслівага, такога, якім іх бачыў аўтар у сваім дзяцінстве. Праз успаміны героя апавядання аўтар пашырае не толькі прасторавае вымярэнне твора, але і праблемна-тэматычнае: «*у маміных думках ажывае вясна 1942 года, а там Волга і на беразе яе акружанае лазовымі плятнямі сяло Тургенева, дзе амаль кожная хата прыгрэла эвакуіраваных*» [4, с. 6]. Адзначым, што апавяданні В. Карамазава пра вечнае, таму чытаюцца павольна, удумліва. Творы пісьменніка не адрозніваюцца выразным сюжэтам. Жыццё ў іх працякае няспешна, як бы засяроджваючыся і прыглядаючыся да дробязей акаляючага свету: «*Прачнуўся і крыкнуў за возерам драч. // Ціха*» [4, с. 151]; «*Нізка і сумна, без аніводнага голасу, кружаць над плытамі ластаўкі-беражанкі, ніколі не скідаючы з сябе чорнай жалобнай накідкі*» [4, с. 148]; «*Мае метровыя ногі заплятаюцца ў метлюгу, званцы і дзікім гарошку*» [4, с. 154]. Яны бачныя толькі сапраўднаму мастаку, чалавеку з абвостраным адчуваннем прыгожага, сапраўднага.

Ёсць шэраг апавяданняў, што нагадваюць абразкі – «Рыбацкае шчасце», «Калі ён побач», «Цяжкая дружба». У названых творах пераважае лірычны пачатак, а сюжэт аслаблены. Калі і прысутнічаюць у творы пэўныя падзеі, то яны падаюцца з пункту гледжання героя-апавядальніка, які са сваёй уласнай пазіцыі – пазіцыі і суб'екта маўлення, і суб'екта свядомасці малюе пэўную карціну і дае ёй прамую ацэнку.

Так, аб'ектам аўтарскай увагі стала адна звычайная замалёўка пра тое, як герой-апавядальнік разам са старым Лукічом паспрабавалі сваё «рыбацкае шчасце». Апавядальнік падчас няспешнага апавяду-апісання дэталёва абмалёўвае ўсё тое, што адбываецца тут, у гэты момант. Пры гэтым яўна прасочваецца аўтарская прыхільнасць да героя. Ён назірае за кожным яго жэстам, рухам, як той, *«зробіўшы цыбатымі нагамі крок-другі, згорбіўся...зноўку падымаецца на доўгіх, бы ў бусла, нагах....зноўку сігае за конікам, наганяе яго і ... цап»* [4, с. 153]. Яму ўдаецца перадаць апантанасць старога Лукіча сваёй справай. Немалады ўжо чалавек як бы патанае ў сваёй заўзятасці, *«з па-дзіцячаму наіўным імпэтам, забыўшыся на сваю старасць»* [4, с. 153], ён выцягвае метровага шчупака. Бо заўсёды верыць *«у сваю залатую рыбіну»* [4, с. 154]. Аўтар па-добраму зайздросціць Лукічу, даючы яму прамую ацэнку, *«часам ён назірае на сваю здабычу, потым на мяне і пасміхваецца, зараза...»* [4, с. 154]. Гэтым самым дакладна фіксуецца прасторава-часавая пазіцыя апавядальніка, заснаваная на актуалізацыі аўтарскай сістэмы каштоўнасцей. Названае апавяданне не толькі дэманструе такую асаблівасць карамазаўскага стылю як камернасць. Пісьменнік нацэльваецца на тое, каб адлюстравалі мікракосм чалавека, яго жыцця, супрацьпаставіць яго ўсім перыпетыям вялікага, знешняга свету. Героі ранніх апавяданняў прагнуць свайго шчасця, якое знаходзяць тут, побач з сабой.

У кожным апавяданні В. Карамазаў аддае перавагу ўласнаму досведу, яго творах уласцівы аўтабіяграфізм. У апавяданнях пісьменніка ён праяўляецца як літаратурны прыём, згодна якому ў якасці мастацкай асновы твораў абіраюцца сітуацыі, факты, духоўныя матывы, якія так ці інакш звязаныя з асобай аўтара [5]. Герой-апавядальнік В. Карамазава не проста надзяляецца нейкай аўтарскай рысай. Можна гаварыць пра поўнае іх духоўнае яднанне, цэласнае духоўнае «ўцялесненне» свайго «асабістага “я”» ў героя. Гэта праяўляецца, па-першае, у апаведзе ад першай асобы, што дае магчымасць максімальнага набліжэння героя-апавядальніка да аўтара; па-другое, аўтабіяграфічны пачатак праяўляецца ў выкарыстанні аўтарам унутранага пункту погляду, і, безумоўна, прасторава-часавыя каардынаты вызначаюць прыкметы аўтабіяграфічнага апавяду. Так, з апавядальнікам заўсёды людзі, з якімі пазнаёміўся В. Карамазаў падчас працы ў Чэрыкаўскай раённай газеце, а пасля прыжыўся ў бліжэйшай вёсцы ў канторы лясніцтва і завёў добрыя стасункі. Гэта сяброўства засталася ў душы В. Карамазава на ўсё жыццё, а тэмай яго твораў стала прырода і леснікі, паляванне і Сож.

Эстэтычнае і этычнае крэда пісьменніка – сцвярджэнне духоўнасці і чалавечнасці – не схавана недзе глыбока ў падтэксце твораў, а выяўляецца на ўсіх узроўнях, і найбольш выразна – у выбары героя, трывалага і надзейнага. Такім героем з'яўляецца, напрыклад, маленькі хлопчык Уладзік, з блакітнымі вачамі *«хваравіта худы і бледны»* [4, с. 163], які прынёс з лесу раненую птушку. Вялікая душа маленькага хлопчыка прагнула дапамагчы ёй, *«можна накормім? Вунь злядашчала, аж ногі не трымаюць. Цяжка ёй карміцца...»* безумоўна, птушка была напалохана, і *«рванулася ад хлопчыка»*, *«А, яна ляціць, глядзіце...»*. Яна змагла падняцца ў неба, аднак гэта быў яе апошні палёт. *«Праз двор, дарогу, ручай мы стрымгалоў кінуліся туды, дзе птушка назаўжды вярнулася да зямлі»*; *«Зірнуўшы на Уладзіка, я ўбачыў, як пад вейкамі ў яго набягала буйная, з гарошыну, слязіна»* [4, с. 165]. Маленькае апавяданне аб вялікай чалавечай душы, аб дзіцячай чысціні, заклапочанасці ў вялікім свеце.

У паэтыцы некаторых апавяданняў В. Карамазава істотны дзве катэгорыі – характар і выпадак. Яны ўзаемаабумоўлены: у «выпадковых» абставінах раскрываецца характар героя апавядання «Па слончыну песню». Падчас палявання герою-апавядальніку так і не ўдалося падстрэліць слонку. То яго нехта апярэдзіў, то ўжо «ноч спяшалася». Але на самой справе герою гэтага не хацелася, як ён даводзіць сам, *«я проста не мог такое зрабіць, нейкае незвычайнае, нязнае раней пачуццё найшло на мяне. Нават думкі такой раптам не стала, каб стрэліць»* [4, с. 109]. *«Ну, гэта ўжо была яўна мая. Яна цяпер сядзела на беразе, добра*

бачная на фоне вады, на самай мушцы маёй стрэльбы. Варта было толькі націснуць на сабачку... Я ўтрапнёна глядзеў на сваю ахвяру, поўны незвычайнай радасці. Забыў нават, што ў руках стрэльба, якой прызначана страляць...» [4, с. 109]. На кантрасце намаляваны вобраз другога героя, лесніка Кротава, у якога «капроновая сетка была на завязку набіта слонкамі» [4, с. 110]. Даючы яму ацэнку, герой-апавядальнік найперш раскрывае сябе і сваё бачанне свету, законаў светабудовы. Суб'ект маўлення і суб'ект свядомасці аказваюцца злітымі: «цяпер ён ужо здаўся нават зусім непрыемным для такога цудоўнага вечара чалавекам» [4, с. 110]. Пункт гледжання героя-апавядальніка супадае з аўтарскім. Такое стаўленне да жывой прыроды, клопат пра яе будучыню заўсёды будзе праходзіць чырвонай стужкай праз усю творчасць пісьменніка (раман «Пушча», аповесць-эсэ «Глядзіце ў вочы лемуру» і іншыя).

Раннія апавяданні засведчылі, што В. Карамазаў – майстар мастацкай дэталі. Найперш пейзажнай. Элементы апісання прыроды, што сустракаюцца ў творах, не толькі з асаблівай сілаю абуджаюць уяўленне чытача, робяць вобраз пластычным, аб'ёмным, аднак і сведчаць пра Карамазава-жывапісца. Узгадаем некалькі прыкладаў: «Я падняў іх з зямлі – вялікае махавае пярэ, дымчата-шэрае, з ружовымі, нібы падпаленымі, плямкамі. Другое, меншае, увабрала ў сябе больш светлую палітру і было ўсцяж парэзана рыжымі вогненнымі палосамі» [4, с. 110]; «Нячутна плыве лодка. Плыве насустрач скрываўленаму сонцу, якое не паспела схваць у вадзе сваю макаўку і яшчэ даволі дбайна сцэле перад носам лодкі чырвоным золатам вышываны ручнік» [4, с. 62]; «Злева адкрыўся ціхі вадастой, накрыты зелянінаю абабітага рыбацкімі вёсламі лісіця гарлачыкаў і вострым травяным пер'ем» [4, с. 102]. Пейзажная дэталі – не заўсёды самамэта: яна служыць для расстаноўкі сэнсавых акцэнтаў у творы, раскрыцця характараў герояў, выражэння ўнутранага пункту гледжання героя-апавядальніка, як, напрыклад, у апавяданні «Зялёныя тоні». Герой-апавядальнік малое звычайную прыроду, вельмі тонка адчуваючы яе, прыкмятаючы ў яе паўсядзённасці нейкую ўрачыстасць, нават казачнасць. Створаны вобраз-пейзаж аказваецца эмацыянальным цэнтрам апавяду, які адцяняе асноўную падзею ў творы, акцэнтуючы ўвагу на кульмінацыі шляхам кантрасу. «Ціха раніцою ў дрымотнай прыродзе. Яшчэ і жаўрук дасыпае, зганяючы з сябе ўчарашнюю стому, і плісца няскора паплыве ў наветры. А човен Бамбалаў паспеў выкупацца ля чыстых плёсаў, удосталь напіўся гаркавай духмянасці рачнога травастою і твані...А наўкола ціха-ціха...» [4, с. 111]. Стары Бамбала, былы рыбак, які даўно ўжо не выходзіў на Сож, а толькі «дзіўіўся на свет праз мутную шыбу сваёй хаты», вырашыў успомніць рыбацкую працу. Больш за тое, яго кранулі сказаныя Ціханам словы, «падзівіцца на працу людскую прыйшоў?» [4, с. 100]. Бамбала даказаў, што ён яшчэ не забыўся на такую справу, яго фізічнай і маральнай сілы хопіць. І ён перамог. Дужа спакойная прырода і няўрымслівы човен, які надзяляецца рысамі жывой істоты, за якой, канешне ж, стаіць вобраз самога старога Бамбалы – «човен **выскачыў** за апошні рачны выган»; «А човен Бамбалаў паспеў **выкупацца**...Здаецца, нават, што **памыўшыся**, лягчэй стаў плысці, навесялеў на дробнай хвалі. **Бяжыць** пад сценкаю прыбярэжнага сітніку» [4, с. 102]; «І нікому **не ўгнацца** за Бамбалавым **чоўнам**» [4, с. 102]. У першых апавяданнях пісьменніка пейзаж прадстаўлены ў асобных дэталях. Аднак спарадычнае яго ўвядзенне паступова перарасце ў неад'ёмную частку мастацкага свету яго твораў, а жывая прырода так ці інакш будзе прысутнічаць у апавесцях, раманах, што прысвечаны роднай прыродзе, адносінам людзей да яе, але не толькі («Пушча», «Краем белага шляху»).

Заклучэнне. На аснове аналізу самых першых апавяданняў В. Карамазава 1960–1970-х гг. можна вылучыць наступныя іх рысы, што характарызуюць пачатковы перыяд яго творчасці.

Ранняя проза В. Карамазава характарызуецца адзінствам апавядальнай манеры, што будзе прасочвацца і ў пазнейшых яго раманах, апавесцях, навелах, апавяданнях. Творам В. Карамазава ўласцівы спакойны, няспешлівы апавед з ненапружаным дзеяннем, які тлумачыцца перавагай апісанняў, роздумаў героя, перавагай маналогаў над дыялогамі. Часам яны набліжаюцца да абразкоў, што сведчыць пра лірычнасць, камернасць, павышаную эмацыянальнасць, выяўленчасць, вобразнасць карамазаўскага стылю.

Раннія апавяданні В. Карамазава напісаны ад першай асобы, носяць аўтабіяграфічны характар, у іх зафіксаваны аўтарскі погляд на рэчы і аўтарскае светаўспрыманне; яны характарызуюцца адзінствам мастацкай падзеі і адзінствам персанажнага цэнтру.

Дамінантнай праблематыкай твораў пісьменніка выступаюць узаемадачынненні паміж людзьмі, паміж людзьмі і прыродай: героі жывуць, часам пакутуюць ад адзіноты, адчуваюць прыроду як жывую цялеснасць, знаходзяць у ёй свой прытулак. Аўтар звяртаецца да аналізу ўнутранага свету «нястатуснага» героя, простага чалавека, яго інтымных перажыванняў. Прырода (пейзажныя дэталі, анімалістычныя вобразы, вобразы прыроды) выступае неад'емнай часткай чалавечага існавання.

У паэтыцы апавяданняў В. Карамазава ўдзельная вага належыць мастацкім дэталю, найперш пейзажным, што сведчыць пра праяўленне яго мастакоўскага бачання рэчаў і, адпаведна, гаворыць аб высокім патэнцыяле малога эпічнага жанру пісьменніка.

Падчас аналізу ранніх апавяданняў пісьменніка ў рэчышчы асаблівасцей іх паэтыкі, што напрамую звязана з інтэрпрэтацыяй іх зместу, з выяўленнем асобнага погляду аўтара на свет і чалавека, раскрываецца і аксіялагічны аспект мастацкай карціны свету творцы, арыентацыя аўтара на анталагічныя каштоўнасці такія, як высокая мараль і духоўнасць.

Літаратура

1. Бахтин, М. М. Литературно-критические статьи / М. М. Бахтин. – М. : Художественная литература, 1986. – 543 с.
2. Карамазаў, В. Падранак. Апавяданні / В. Карамазаў. – Мінск : «Беларусь», 1968. – 168 с.
3. Медарич, М. Автобиография / автобиографизм / М. Медарич // Автоинтерпретация ; под ред. А. Б. Муратова, Л. А. Иезуитовой. – СПб. : Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1998. – С. 5–32.
4. Навагродская, Н. У. Проза А. Кудраўца, В. Карамазава і В. Казько : праблема творчай індывідуальнасці : аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук : 10.01.01 / Н. У. Навагродская ; АН Рэсп. Беларусь, Ін-т літ. ім. Я. Купалы. – Мінск, 1996. – 20 с.
5. Дудзінская, Д. І.-Т. Філасофія народнага побыту і прыроды ў творчасці В. Карамазава : аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук : 10.01.01 / Д. І.-Т. Дудзінская ; Нац. акад. навук Рэсп. Беларусь, Ін-т літ. ім. Я. Купалы. – Мінск, 2000. – 19 с.